

על מגדל האוניברסיטה בחיפה

יוסי בן-ארצי

החוג ללימודי ארץ-ישראל, אוניברסיטת חיפה

האיבה והכעס שפיתחו אחדים ממבקריה של הציונות על כלל היבטיה ומעשיה מוליכים את חלקם אל מרתפי הפוסטמודרניזם, כדי לשחות במי האפסיים שלו ולדוג שם רעיונות שדופים, ההופכים מניה וביה ל"מאמרים מדעיים", העושים את המונחים "תיאוריה" ו"ביקורת" לפרודיה. כזהו, לצערי, "מאמרו" של אילן גור-זאב,^{*} עמיתי למגדל, הנאנק תחת עולץ של 24 הקומות שמעל קומתו-הוא.

נוטל לו גור-זאב מגדל ומעמיס עליו את האינדקס הפוסט-ציוני המוכר של עוולות הציונות כלפי הכרמל, כלפי הערבים, כלפי המזרח התיכון והעולם כולו. והוא, המגדל, בכלל לא ידע שהוא כזה. בסך הכל "רצה" המגדל ורצו בוניו ליצור יש מאין אוניברסיטה ומשכן לאנשי מדע ולתלמידיהם, והנה מצאו עצמם כמגשימי "מהות הציונית של הרכס כולו" (שם, 239). ומהי אותה "מהות ציונית" אליבא דגור-זאב? סילוק תרבויות אחרות, מחיקת זיכרוןן, כליאתן במוזיאונים ובספרים שפֶתבה עליהם, הגליית תושבי הרכס, סילוק שמות והפיכת בתיהם של שוכניו המקוריים לאתרי תיירות. זוהי מהותה של הציונות, וכל-כולה מתמצית במגדל שאיננו בעצם מגדל, כי אם סמלה הפאלי, איבר זכרותה האימתני של הציונות, שעושה בנוף ארץ-ישראל מעשה (סדום?) אכזרי.

לארכיטקטורה יש פרשנות, לבנייה יש רקע אידיאולוגי וקונטקסט חברתי, תרבותי ו"זמן" היסטורי, שיש להבינם כדי לפרש את הנוף התרבותי הבנוי. אך כדי לעשות כן, אין די בהגיגים על מנגנוני דיכוי וכוח מתחת לכל אבן (או מגדל), אלא יש פשוט לחקור.

לחקור? לא ולא, זה איננו חלק מן העניין, זה שייך לדיירי שאר הקומות, האמונים על כללים בסיסיים של מחקר וכתיבה מדעיים, המבוססים על עובדות, על בדיקת מקורות, על ניסיון להתחקות אחר שורשי הדברים. אחר כך אפשר גם לפרש, אפשר לתת הסבר כזה או

* תגובה על מאמרו של אילן גור-זאב: "הקומה ה-31; מגדל האוניברסיטה והפאלוגוצנטריזם הציוני", תיאוריה וביקורת 16 (אביב 2000): 239-243.

אחר, אפשר גם להציע "נרטיב" אחר, אבל קודם כל — לחקור. מה היה נוף הרכס בטרם נבנה המגדל? מי חי בו? מי היו הבעלים על אדמותיו? מי תכנן אותו? מה היה בדעתו להציע ומה מכל מה שתכנן אכן מומש? מה היו האידיאות שמאחורי התכנון והעיצוב? מהו קונטקסט "הזמן האדריכלי" ובאיזו שפה דיברו אז אדריכלים בארץ או בחו"ל? מה נדון בשיג ושיח שנוהלו סביבו? מה רואים ממנו? למה באמת משמשת "הקומה הנסתרת"?

הנה, למשל, "סילוקן" מרכס הכרמל של תרבויות אחרות: על רכס הכרמל — מסטלה מריס בצפון-מערבו ועד המוחרקה בדרום-מזרחו, מצויות עד ימינו אלה ארבע עדות דתיות וקבוצות תרבות השוכנות לצדה של הציונות "המסלקת": כרמליתים, אחמדים, בהאים ודרוזים, כולן משגשגות ופורחות. לכולן כנסיות, מנזרים, מסגדים כפולי צריח, כיפות זהב ושיש וחילוה מקושטת. אף אחת לא כלואה בשום מוזיאון או ספרון, הן חיות, נושמות ומתפתחות היטב בצל המגדל הנורא.

"זקפת המגדל קורעת את הרכס" (שם, 239), זועק המחבר, והיא קורעת יערות וחורש טבעי, סמוך ל"בוסתנים חרבים" של יישובים פלסטיניים. אך מה לעשות וליד האוניברסיטה אין אף "שריד" של יישוב פלסטיני. היא נבנתה על רכס הר טללים, שהיה מיוער בדלילות, טרשי וקירח ברובו, ריק מיושבים. כל הרכס בין הכרמל הגרמני (מרכז הכרמל) ובין עוספיה ודאליית אל-כרמל היה ריק לחלוטין עת נרכש "דונם אחר דונם" (על פי הסיסמה "הפאליאור-ציונית") על ידי חברות ואנשים פרטיים, שאכן היו ציונים. אף כפר לא היה קיים על קו הרכס ומי שהיה — נותר בו עד ימינו. דווקא ניסיונות יהודיים הם שכשלו והותירו בוסתנים ויערות, כגון משמר הכרמל (1939–1942) או יערות הכרמל (1934–1948), שממנו נולדה בית אורן. למזלנו הגדול, לא הוגשמו תוכניות רחבות היקף של בניין עיר כגון "פסגת הכרמל", שמטרתן היתה להפוך את כל השטח בין האוניברסיטה לבין כפרי הדרוזים לעיר-רכס אחת גדולה. הכישלון הזה אפשר את הפקעת האדמות של אותם פרטים ואגודות ציוניות (הפקעה מיהודים? אגדה ציונית. רק מערבים מפקיעים אצלנו) והפיכת הכרמל לגן לאומי.

ואז בא אותו ציוני, אבא חושי, שאיווה לו אוניברסיטה משלו והצליח לחלץ מן הפארק המיועד כמה מאות דונמים. לשם כך אף הוזמן אחד מגדולי אדריכלי תבל, אוסקר נימאייר שמו, סוציאליסט ומודרניסט, רחמנא ליצלן, שהציע תוכנית ברוח הזמן והמרחב. כמו כל תוכנית, היא נשענה על תפיסות שרווחו בעת ההיא (שנות השישים), שביקשו

להציג הישגים טכנולוגיים ורוחות חדשות, כמנהגו של כל אדריכל, בכל ההיסטוריה של התכנון והבנייה בעולמנו.

הרעיון המרכזי היה ליצור דווקא מעבר הדרגתי ורך מן הפארק אל העיר, ובה-בעת להציב גבול ברור בין השטח העירוני הצפוף לבין השטח הטבעי שעוד הוסיפו לטפחו. על כן טובלת האוניברסיטה בחורש, בדשאים; רובם, אגב, נשתלו לאחר הבנייה ותוך שיקום מלא של הפצעים שגרמה. על קו הרכס הצייע נימאייר לא רק מגדל דק וצר, יחסית, הנראה כעין "מחט" מכיוון המפרץ והחוף, אלא גם "פירמידה" הפוכה (ואז ניתן היה לא רק להגג על סמלים פאליים, אלא אף לפנטז על מעשה חדירה ואינוס של ממש).

תוכניתו של נימאייר ספגה אז ביקורת קשה מכל כיוון: בשל מיקום האוניברסיטה, בשל עיצובה וגם בשל המגדל שנראה כל כך זר לכרמל. הביקורת הזאת נראית מוצדקת גם היום: הניתוק מן העיר, הנגישות הקשה, קשיי העבודה במגדל וקשיים באחזקתו. אך מה לכל זה ולציונות? לגירוש פלסטיין? ל"כליאת" תרבויות?

עוד כותב המחבר שמן המגדל רואים את צור וצידון(!) (שם, 239) לא פחות. ואולם, גם ביום בהיר שבבהירים, שתכלת שמיו כצבעי הדגל הציוני, לא תיטיב אף עינו של "הנץ ממלטה" לראות אלא עד ראש הנקרה (ראס א-נקורה, סליחה). "במאמץ מסוים", מפליג הוא ראות, "אפשר לפקוד ממנו את ארץ-ישראל השלמה — מטורקיה ועד מצרים" (שם, 239). ממש כך, לא פחות מזה מייחס המחבר למתכננו של המגדל. והוא בכלל לא הרחיק ראות מעבר לעפולה.

מגדיל גור-זאב ו"מנתח" בסכין פוסטמודרנית חדה את נכתי מעיה של הקומה ה-31. זוהי קומה סודית, בלתי משולטת, "סמויה מעין", הדיבור עליה "אסור" (שומו שמים) ויש בה "קרינה מסוכנת" לדיירי המגדל ולכל תושבי חיפה (והמטרופוליין) (שם, 241). מה לך, אילן גור-זאב, כי תשאל, תבדוק, תתעניין גם בעובדות? קומה 31 אכן איננה קיימת, אך יש גג. הגג הפך למקום משכנן של אנטנות תקשורת וממסר (הקוטמות, אגב, את גאוותו הפאלית). מיעוטן שייכות לצבא, רובן שייכות לגופים אזרחיים, אין אפילו סוד אחד שמתחבא שם. שניים-שלושה חיילי חיל הקשר מבליים שם באחזקת הממסר, והם אכן הביטוי האלים ביותר של הציונות! "דו-קיום אקדמי-צבאי" (שם, 241) בין שלושה חיילים משלומפרים ובין 600 מרצים מהווה אכן הוכחה ניצחת כי כל האוניברסיטה הזו, כל עובדיה, מוריה ומרציה, כולל הפוסטמודרניסטים והפוסט-ציונים, אינם אלא בבחינת הסוואה

מתוחכמת לעובדה, שהמגדל הזה נבנה למטרות צבאיות בשירות הדיכוי הציוני והאימפריאליזם בכלל. ואתה — לך תסביר שהאנטנות התמימות האלה גלויות לעין כל, אין בהן סודות ורובן של חברת החשמל. הן מכניסות לאוניברסיטה מעט מזומנים (כן, הנה עוד הוכחה ל"שעתוק הציוני-קפיטליסטי") (שם), נבדקות תדיר על ידי מומחי הקרינה ואף עובד איננו מתקרב אליהן. לולא מצאו עוגן במגדל, היו נבנות על פסגה אחרת על הכרמל ומכערות אותה.

"מגדל אשכול" יכול להיות מושא לביקורת מבחינות רבות. הוא יכול גם לשמש עילה ל"קרינה" המופיעה באחרית המאמר על גורלה של האקדמיה בכלל, על היעלמות האידיאל האקדמי בישראל כולה ועל כל דבר שמציק לכל כותב בעולמנו. אך לקיחת "אובייקט" כזה ותלישתו כליל מן הרקע ההיסטורי, מן הרעיונות בני הזמן, מן האמת הגיאוגרפית וההיסטורית מעמידה בספק גם את שאר הרעיונות המובאים במאמר. מותר ואפשר לבקר כל דבר, אבל מדוע לקשור אותו דווקא לציונות? האם מגדלים אחרים בעולם נבנו גם הם ב"אשמת ציון"? המגדל הזה, ושאר המגדלים המאיימים להיבנות בחיפה בעתיד, פסולים גם בעיני, אך אין להם ולו שמץ ממה שמייחס המחבר לעבר של האזור, לשורשי התכנון האדריכלי, ולא ניתן למצוא דווקא באיבר הזקור הזה את השתקפות כל הרע שבציונות.

ואולם, צפויה לנו נחמה פורתא, כי בקרוב יבוא ל"ציון" גואל. הפקולטה לחינוך עוברת לבניין חדש. שם יהיו לדייריו חניה, "רחבות שיג ושיח" (שם, 240) אקדמי, קפיטריות של רעיונות המפרים זה את זה ונוף נפלא לעבר הים (שרק עין-הוד לא תפריע לעין שמאל). אז ניוותר רק אנו, אנשי מדעי הרוח, להתמודד עם אימת האיבר הזכרי ועם כיתת חיילי חיל הקשר מפיצי הקרינה. אבל יתרון גדול ישאר לנו — אפשרות "השליטה והשעתוק" של מנגנוני הפיקוח והכוח "הגלובל-קפיטליסטיים הציוניים" על בניין הפקולטה לחינוך שלמרגלותינו. אכן, טוב לעתים מגדל פאלי ממרתף טחוב ופסאודו-אידיאלי.